

Yəhudilər

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə dəstəyi ilə Jurnalist Ekspert Mərkəzi İctimai Birliyi (JEM) "Azərbaycanda yaşayan xalqları yaxından tanıyaq" layihəsinin icrasına başlayıb.

İyul-noyabr ayları ərzində icra olunacaq layihə Şuranın 2019-cu il dördüncü qrant müsabiqəsində "Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların mədəni irsinin təbliğinə dair təşəbbüslər" istiqaməti üzrə qalib olub.

Layihə çərçivəsində Azərbaycanda yaşayan ləzgi, tat, udi, Şahdağ xalqları, avar, ingiloy, yəhudi, talış, saxur, kürd xalqlarının tarixi, dili, mədəniyyəti, müasir yaşayış tərzləri barədə konkret faktlara əsaslanan yazılar "525-ci qəzet"də dərc edilir.

Məqalələr Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu nəzdindəki Antropologiya Mərkəzinin əməkdaşları tərəfindən hazırlanır.

10 yazının mətbuat orqanı vasitəsilə oxuculara təqdim olunması prosesi başa çatdıqdan sonra həmin məqalələrdən ibarət kitabça nəşr edilərək, KİV orqanlarına hədiyyə veriləcək.

Sizə layihənin altıncı yazısını təqdim edirik. Yazı yəhudilər haqqındadır. Birinci məqalə ləzgi, ikinci məqalə udi, üçüncü məqalə saxur, dördüncü məqalə avar, beşinci məqalə Şahdağ xalqlarına həsr olunmuşdu.

Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqlar arasında özünə məxsus maddi və mənəvi mədəniyyətini, dinini, dilini, etnik kimliyini qoruyub saxlayan yəhudilər də vardır. Ölkəmizdə yəhudilər 3 qrupla təmsil olunublar.

Bunlar dağ yəhudiləri, aşkenazlar və gürcü yəhudiləridir. Həmçinin, respublikamızda bir çox yəhudi dini icmaları fəaliyyət göstərir. Bunlar Bakı şəhəri Dağ yəhudiləri dini icması, Avropa yəhudiləri Bakı dini icması, Gürcüstan yəhudiləri Bakı dini icması, Sumqayıt yəhudiləri dini icması, Quba rayonu Qırmızı Qəsəbə Dağ yəhudiləri dini icması, Azərbaycan yəhudiləri dini icması, Gəncə şəhəri yəhudi dini icması, Oğuz şəhər yəhudi dini icmasıdır.

Azərbaycandakı yəhudi icmasının əsas hissəsini dağ yəhudiləri təşkil edir. Onlar özlərini "cuhur" adlandırırlar. Dağ yəhudiləri Hind-Avropa dil ailəsinin İran dilləri qrupuna aid olan tat-yəhudi və yaxud "cuhuri" dilində danışirlar. Bu dil Azərbaycanda yaşayan tatların dili ilə eynilik təşkil edir. "Cuhuri" dilinin yalnız iki faizi ivrit və aramey əsillidir. Bu sözlər isə əsasən, dini mərasimlər zamanı işlədilir. Bununla yanaşı, ivrit dilindən hüquq praktikasında istifadə olunan sözlər götürülüb. Dağ yəhudiləri arasında ikidillik (Azərbaycan-cuhur) geniş yayılıb. Tarixi məlumatlara əsasən qeyd etmək olar ki, artıq XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq dağ yəhudiləri üçün Azərbaycan türkcəsi ikinci ana dili hesab olunub.

Bir çox tədqiqatçıların fikrincə, dağ yəhudiləri müasir Azərbaycan ərazisinə Sasani hökmdarı Xosrov I Ənuşirəvan (531-579) tərəfindən köçürülmüşlər. Hökmdar Şimali Azərbaycanda qalalar tikdirir və burada Mesopatamiyadan köçürtdüyü iranlıları və yəhudiləri yerləşdirirdi. Dağ yəhudilərinin danışdıqları tat dili də həmin dövrdən miras qalıb.

Hazırda Azərbaycanda dağ yəhudiləri, əsasən, Bakıda, Quba yaxınlığındakı Qırmızı Qəsəbədə, eləcə də Oğuzun rayon mərkəzində yaşayırlar. Qırmızı Qəsəbə dünyada dağ yəhudilərinin yığcam yaşadığı yeganə yaşayış yeridir. Dağ yəhudiləri təqribən 300 ilə yaxındır ki, Qubada məskunlaşıblar.

Dağ yəhudiləri öz dillərini, ənənələrini, adətlərini, həyat tərzlərini öz ortadoksallığını Qərb ölkələri yəhudilərindən daha çox qoruyurlar. Onlar icmadaxili qarşılıqlı münasibətlərin qaydalarına ciddi riayət edirlər ki, bu da etnik və konfessional kimliyinin dayanaqlığını təmin edir. Eyni zamanda, dağ yəhudiləri ilə Azərbaycan türkləri arasında etnomədəni və dini fərqlərə baxmayaraq, bu xalqlar arasında çox əsrlik qonşuluq təsərrüfatda, ənənəvi mədəniyyətin bir çox sahələrində oxşar cəhətlərin formalaşmasını şərtləndirib.

Dağ yəhudilərinin kompakt yaşadığı Qırmızı Qəsəbə memarlıq baxımından çox zəngin bir yaşayış məskənidir. Bu yaşayış yerinin memarlıq baxımından əsas əlaməti sinaqoqlardır. Qəsəbədə on bir sinaqoq olub. Hazırda onlardan yeddisi qalıb. Bunlardan ən böyüyü Qusar məhəlləsində yerləşən altı gümbəzli sinaqoqdur. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, xarici görünüşü ilə Qırmızı Qəsəbənin sinaqoqları Quba şəhərində yerləşən məscidləri xatırladır. Dağ yəhudilər icmasının Bakı şəhərində yeni sinaqoqu Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə tikilib və 2011-ci ilin mart ayından fəaliyyətə başlayıb.

Dağ yəhudilərinin həyatının sosial təşkilinin xüsusiyyətlərindən biri "kaqal" adlanan icmadır. Bu icma müəyyən dərəcədə özünüidarə etmə formasıdır. Kaqalda icmanın həyatına dair bir çox həm dini, həm də dünyəvi məsələlər müzakirə olunaraq öz həllini tapır. Müasir dövrdə kaqalın əksər funksiyaları itirilsə də, bu sosial təşkilatın ayrı-ayrı elementləri dağ yəhudilərinin kompakt yaşadığı yerlərdə hələ də fəaliyyətdədir. Kaqalın qorunub saxlanması dağ yəhudilərinin etnomədəni və sosial ənənələrinin nəsillər arasında ötürülməsinə şərait yaradır.

Mədəniyyətin başqa sahələrində də dağ yəhudiləri ilə Azərbaycan türkləri arasında oxşarlıq nəzərə çarpır.

Məsələn, dağ yəhudilərinin bir çox ənənəvi geyim elementlərinin, xörəklərinin adları Azərbaycan dili vasitəsilə izah olunur. Bu sözlər arasında təndir, kürsü, mağal, arxalıq, buqozaltı, xəngəl, dolma, düşbərə, gürzə və başqalarını qeyd etmək olar. Dağ yəhudilərinin ənənəvi geyimləri və bəzəkləri ümumi Qafqaz səciyyəsi daşımaqla Azərbaycan türklərinin geyim və bəzəkləri ilə eynilik təşkil edir.

Azərbaycanda yaşayan dağ yəhudilərinin məişəti onların əcdadlarından miras qalmış adət-ənənələri ətraf xalqların adət-ənənələrindən bəhrələnib. Dağ yəhudilərinin ən vacib ənənələrindən biri qonaqpərvərlik hesab olunur. Ən qədim zamanlardan dağ yəhudiləri mehribanlıqla, səmimiyyətlə həm öz dindaşlarını, həm də başqa xalqların nümayəndələrini qəbul edərmişlər. Qonağa hörmət müqəddəs vəzifə hesab olunurdu.

Dağ yəhudiləri ilə bölgənin digər xalqları arasında sıx etnoslar arası münasibətlərin, göstəricilərindən biri də Qırmızı Qəsəbədə və ümumiyyətlə, dağ yəhudiləri arasında geniş yayılmış xalçaçılıq sənətidir. Bu sənət hər bir dağ yəhudi ailəsi üçün səciyyəvidir. Təsadüfi deyil ki, ən yaxşı xalçalar ev şəraitində yundan toxunan xalçalar idi. Qırmızı Qəsəbə qadınlarının toxuduqları xalçalar bir çox ornamentlərinə, texniki üslubuna görə Quba xalçaçılıq məktəbinə məxsus Azərbaycan xalçalarına bənzəyir.

Dağ yəhudilərinin qeyri-maddi mədəni irsinin özünəməxsus elementlərindən biri də ənənəvi toy mərasimidir. Bu mərasim orijinal mədəni fenomen olaraq, əsrlər boyu dəyişməz qalır və əsasən bu gün də icra edilir. Ənənəvi toy mərasimi mütləq rəvvinin iştirakını tələb edir. Toy şənliyi şənbə günündən əvvəl olmalıdır, çünki şənbə günü dindar yəhudilər heç bir işlə məşğul ola bilməzlər. Nigah mərasimi sinaqoqun həyatında xüsusi bəzəkli talvarın altında keçirilməlidir.

Dağ yəhudilərinin zəngin mənəvi mədəniyyəti var. Çox saylı bayramları xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Məsələn, Roş-Ha-Şana, Yom-Kipur, Pesax, Sukkot, Şavuot və s. bayramlar onların arasında geniş qeyd olunur. Roş-Ha-Şana sentyabr ayında keçirilir və 2 gün davam edir. Roş-Ha-Şana bayramından 10 gün sonra Yom-Kipur bayramı başlayır. Pesax bayramı 8 gün davam edir. Bu bayramdan yeddi həftə sonra Şavuot bayramı başlayır.

XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanda yəhudilərin aşkenazlar adlanan etnolingvistik qrupu məskunlaşmağa başlayır. Onları bəzən də Avropa yəhudiləri adlandırırlar. Aşkenazlar yəhudilərin subetnik qrupu olaraq Mərkəzi Avropada formalaşmış. Aşkenaz termini orta əsrlərdə Almaniyanın semit dillərində Askenaz adlandırılması ilə əlaqədardır. Məhz bu səbəbdən tarixən aşkenazların danışdığı dil qədim alman dili əsasında formalaşmış.

Aşkenazlar, əsasən, Rusiya imperiyasının müxtəlif, bir qayda olaraq, qərb quberniyalarından, Azərbaycana köçürdülər. Bu köçmənin də səbəbi Bakıda hasil olan neft istehsalının şəhəri əsas sənaye mərkəzlərindən birinə çevrilməsi idi. Bakıya köçən aşkenaz yəhudilərinin əksəriyyəti sürətlə inkişaf edən şəhərə lazım olan mühəndislər, pedaqoqlar, jurnalistlər, həkimlər idi. Dağ yəhudilərindən fərqli olaraq onlar Bakıda və Gəncədə məskunlaşmışdılar. Azərbaycanda təxminən dörd minə yaxın aşkenaz yəhudi yaşayır. Onların xüsusi sinaqoqu fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda yaşayan yəhudilərin bir etnolingvistik qrupu da gürcü yəhudiləridir. Onlar özlərini "kartli ebraeli" adlandırırlar. Azərbaycana gürcü yəhudiləri təxminən XIX əsrin əvvəllərində köçməyə başlayırlar.

Onlar əsasən, Tbilisidən, Qoridən, Batumidən gələn sənətkarlar idi. Məlumatlara əsasən onların İçərişəhərdə dükənləri, ayaqqabı və dabbaq emalatxanaları var idi. Hazırda Bakıda təxminən 300-ə yaxın gürcü yəhudi yaşayır. Onların ayrıca sinaqoqu da fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda yaşayan bütün icmalar kimi, yəhudi icması arasında da Azərbaycan türkləri arasında heç zaman dini və ya etnik zəmində münaqişə yaşanmayıb. Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün xalqlar tolerant ənənəvi yaşayış tərzini həyatlarının əsas kredosu hesab edir və əsirlər boyudur multikultural mühitdə yaşayırlar.

Yazı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu nəzdindəki Antropologiya Mərkəzi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasına təqdim edilmək üçün hazırlanıb